

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 327 – 047.82

І. В. Артёмов

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Класифікація міжнародних відносин завжди була і залишається актуальною і певною мірою складною проблемою. Це пояснюється, насамперед, великою кількістю та різноманітністю суб'єктів цих відносин. Але найбільш актуальною ця проблема стала в наш час – на початку ХХІ століття, коли надзвичайно високий динамізм розвитку міжнародних відносин обумовив необхідність переосмислення традиційних та розроблення нових підходів щодо їхньої класифікації. Зникнення біполярної системи і формування альтернативних їй однополярної та багатополарної систем міжнародних відносин викликають потребу в нових акцентах і нових підходах щодо класифікації системи цих відносин, зокрема необхідність дослідження такого її різновиду, як симетричні та асиметричні відносини.

Дослідження міжнародних відносин дає можливість не тільки глибше висвітлити і зрозуміти політику провідних країн, а й окреслити перспективи середніх і малих держав у сучасному складному і мінливому світі.

Метою статті є дослідження різноманітності підходів до вивчення міжнародних відносин і аналіз основних теоретичних концепцій цих відносин.

Міжнародні відносини як явище виникли тоді, коли на земній кулі з'явилися хоча б два внутрішньо оформлених соціуми, які добровільно або вимушено почали вступати в постійні контакти, зв'язки, відносини, взаємодіючи один з одним [1].

Представники численних шкіл та наукових напрямів по-різному кваліфікують сутність міжнародних відносин як загальносуспільного феномену. Але, незважаючи на відсутність єдності з цього питання, можна визначити зміст поняття «міжнародні відносини» як:

– взаємні дії всіх учасників міжнародних відносин, що виходять за межі національних територій;

– сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, військових та інших зв'язків і взаємовідносин між державами та системами держав, соціальними, економічними, політичними силами, організаціями і рухами, що діють на світовій арені;

– відносини, зв'язки, узагалі будь-які взаємодії внутрішньо оформлених, організованих соціумів у зовнішньому для них, політично, владно і організаційно не оформленому, або слабо оформленому соціальному середовищі [2, с.89–92].

Типологія концепцій міжнародних відносин є одним із найважливіших засобів і прийомів їх теоретичного аналізу. Типологічний аналіз дає можливість виявити найбільш загальні і найбільш істотні характеристики, ознаки, сторони міжнародних відносин. Мета численних класифікацій сучасних течій у науці про міжнародні відносини полягає в осмисленні стану і теоретичного рівня, досягнутого нею шляхом узагальнення наявних концептуальних підходів і зіставлення їх із зробленим раніше. Залежно від критеріїв можна навести низку основних класифікацій сучасних теорій міжнародних відносин.

Перша класифікація – за географічним критерієм – виділяє чотири види концепцій: англосаксонські, радянські, китайські та теоретичні побудови учених-представників країн «третього світу».

Географічні параметри держави: її територія, кількість населення, обсяги природних ресурсів є найбільш простими і зрозумілими. Співробітники Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова стверджують, що географічна близькість та геополітична взаємозалежність держав і лежить в основі стратегічного партнерства [3]. Географічний критерій відіграє важливу роль у прагненні держави стати регіональним чи світовим лідером.

Друга класифікація на основі ступеня спільності розглядуваних теорій розрізняє глобальні концепції (політичний реалізм і філософію історії) та часткові теоретичні конструкції (біхевіоризм). Серед останніх також називають теорію міжнародних акторів, теорію інтеграції, теорію міжнародних організацій, а також теорію стратегії, конфліктів і дослідження миру.

Політичний реалізм передбачає об'єктивну оцінку тих реальних фактів і процесів, які відбувалися в світі. Об'єктом дослідження є реальний світ, а головним суб'єктом – держава. Згідно з цією концепцією, сутність міжнародних відносин полягає у балансі сил на міжнародній арені.

Філософія історії, як одна з концепцій міжнародних відносин, займається проблемами сенсу історії розвитку міждержавних відносин, її закономірностями, основними напрямками її розвитку та історичним пізнанням.

У теорії міжнародних відносин основні принципи *біхевіоризму* запозичуються в 40 – 50-х роках ХХ століття, коли здійснювалися перші спроби дослідження міжнародних відносин, що ґрунтувалися на емпіричності сприйняття реальності.

Третя класифікація – на основі методу дослідження міжнародної проблематики – основну увагу приділяє традиційному та

модерністському, або «науковому» напрямам в аналізі міжнародних відносин.

З другої половини ХХ століття формується модерністський напрям дослідження міжнародних відносин (представники: М. Каплан, Р. Роузкранс, Р. Снайдер, Х. Брук, Б. Сепін), який враховує не лише міждержавні відносини, а й неурядові громадські організації, приватні ініціативи та ін. «Модерністи» прагнуть використовувати формальні методи оцінювання та прогнозування, запозичивши їх з теорії ігор, теорії систем, теорії ймовірності тощо.

Традиціоналістський напрям (представники: Г. Моргентау, К. Томсон, У. Фокс, А. Вольферс, Р. Арон, С. Хофман) тлумачить сутність міжнародних відносин як взаємодію держав через головний засіб їх реалізації – дипломатію. У межах цієї концепції міжнародні відносини розглядаються в контексті неодмінного суперництва, зумовленого природною схильністю суб'єктів політики до насильства та жагою влади.

Четверта класифікація – на основі ступеня важливості проблем теорії міжнародної політики – виділяє сучасні політичні теорії природи міжнародних відносин і концепції змісту сучасної міжнародної політики. Ця типологія характерна насамперед для представників політологічної науки.

П'ята класифікація – на основі низки комплексних критеріїв – розрізняє ряд підходів. Зокрема, Д. Коляр звертає увагу на класичну теорію «природного стану» (тобто політичний реалізм), теорію «міжнародного співтовариства» (або політичний ідеалізм), марксистську ідеологічну течію, англосаксонську теорію і французьку школу міжнародних відносин. Французький соціолог М. Мерль основними напрямками в сучасній теорії міжнародних відносин вважає традиціоналістський (Г. Моргентау, Г. Кісінджер), англосаксонський на основі біхевіоризму та функціоналізму (Д. Сінгер, Д. Істон), марксистський і неомарксистський (П. Сузі, І. Валлерстайн).

Виділяють також інші чотири варіанти концепцій міжнародних відносин, беручи за основу територію й економічний потенціал як основний параметр визначення величини суб'єктів.

Перший варіант характеризує ситуацію, коли дві держави симетричні за своєю територією, але асиметричні, тобто відрізняються, за економічним потенціалом. Прикладом таких міжнародних взаємовідносин є відносини між Сполученими Штатами Америки та Канадою. За своєю територією ці дві країни майже однакові (територія США становить приблизно 9,5 млн. км², а Канади – приблизно 9,9 млн. км²). Щодо їх економічних потенціалів, то валовий національний продукт (ВНП) США більш як у 10 разів перевищує ВНП Канади.

Другий варіант демонструє зворотну залежність, коли країни є симетричними за своїм економічним потенціалом, але не зіставними за площею своєї території. Яскравим прикладом є порівняння Китаю та

Італії. За своїм економічним потенціалом Італія близька до КНР, але при цьому її територія становить лише 3% від території Китаю.

Третій варіант являє собою тип симетричних відносин у чистому вигляді, коли дві країни зіставні і за своїм економічним потенціалом, і за територією. Прикладом такої ситуації можуть бути Італія і Велика Британія (територія Італії становить приблизно 301,2 тис. км², Великобританії – 244 тис. км²; ВВП на душу населення в Італії 27 тис. дол., Великобританії – 32 тис. дол. [4, с.132]).

Четвертий варіант є прикладом класичних асиметричних відносин. Він демонструє асиметричність відносин як за одним, так і за іншим параметром.

У той же час у формуванні сучасної концепції міжнародних відносин названі країни відіграють неоднакову роль у геополітичному вимірі. Зокрема Україна, незважаючи на наявність як внутрішньополітичних, так і економічних проблем, залишається одним з «провідних гравців» при формуванні та становленні сучасних концепцій міжнародних відносин. Вона лежить на перехресті різновекторних геополітичних інтересів у безпосередній зоні суперечливого стратегічного трикутника «США – ЄС – Росія». Контури цього трикутника ще не набули остаточних чітких обрисів, однак мало хто не відмічає значущу роль Української держави в їх остаточному визначенні. Україна є проміжним, санітарним кордоном, або буферною зоною, простором між західною і російсько-євразійською цивілізаціями. Для натівської Європи східні кордони України є лінією розлому між Європою і Росією, а Росія вбачає в західних кордонах України лінію розлому між НАТО та СНД [5, с.263].

Значення України в геополітичному вимірі сучасності при формуванні сучасних концепцій міжнародних відносин відмічав і З. Бжезинський, який стверджував, що «...захід і особливо Сполучені Штати запізнилися визнати важливе, з точки зору геополітики, значення самостійної Української держави» [6, с. 137].

Виходячи зі своєї унікальної ролі на Європейському континенті та позаблокового статусу, Україна буде найбільш зацікавленою стороною в тому, щоб максимально усунути будь-які антагонізми по лінії Схід – Захід у Європі, зокрема й успадковані від холодної війни. Така роль – більш природна для України. Її місія – не розділяти, а об'єднувати.

Нинішню світову ситуацію неможливо пояснити краще і простіше за відомого американського оглядача Фаріда Закарія: «Процеси, які зараз відбуваються у світі, – це не занепад країн Заходу, це підйом решти країн світу». Себто у світовій політиці наявний подвійний драйв, причому і перший, і другий – по висхідній. Проводячи вдалу, розумну зовнішню політику, позаблокова Україна може скористатися відразу з обох тенденцій – і з процвітання Заходу, і з «підйому решти». Це не чергова наша спроба перехитрити історію, не змінюючись зсередини. Це, радше, перший випадок, коли поява нової філософії зовнішньої політики

Україні збіглася у часі з появою нової філософії міжнародних відносин. І якщо ми скористаємося з цього, аби модернізувати як саму Україну, так і її зовнішню політику, то це можуть бути двері до її нового, успішного і – для деяких політиків – неочікуваного, з погляду наших глибинних сподівань, майбутнього [7].

Незважаючи на те, що світ сьогодні складний і суперечливий, повний несправедливості, військових зіткнень, у ньому посилюються позитивні тенденції міжнародних відносин. Серед них можна виділити **чотири** основних взаємозв'язаних процеси. Це такі, як:

1. **Деідеологізація міжнародних відносин**, тобто їх звільнення від ідеологічних забобонів, які десятиріччя розділяли народи і держави на два ворогуючі табори. Міждержавні відносини, згідно з ідеологічними установками колишніх КПСР і СРСР, уявлялися як «арена непримиренної класової боротьби». В результаті між народами сіялися підозрілість і страх, злість і ненависть. На зміну подібним примітивним підходам приходить розуміння природності того, що життя людства багатоманітне, і будь-яке суспільство має право вибрати собі тип життєвого устрою.

2. **Перехід від конфронтації до партнерства і співпраці**. Народи і держави, ще недавно розділені «залізною завісою», дедалі глибше усвідомлюють, що протиборство стає життєво небезпечним.

3. **Розосередження влади у світовій політиці**, тобто поступовий перехід цієї влади від однієї-двох «наддержав» до більш широкого кола країн.

4. **Демократизація і гуманізація світової політики**. Ці позитивні процеси розвиваються по чотирьох напрямках:

– сучасні демократичні, правові держави прагнуть збільшити відкритість своїх кордонів, забезпечити людям свободу пересування і в той же час їх безпеку і захищеність у будь-якій точці планети;

– дедалі більша частина світової спільноти погоджується з необхідністю так званого «людського виміру» політичних процесів;

– більш помітним стає значення етичних принципів у світовій політиці;

– розширення міжнародних відносин виявляється в поглибленні світової співпраці, збільшенні числа учасників міжнародних зв'язків.

У той же час сучасні міжнародні відносини характеризуються й негативними тенденціями, які мають місце у світоустрої. Ці негативні тенденції проявляються в тому, що міжнародні відносини сповнені елементами:

– локальних міждержавних і етнополітичних конфліктів;

– політики агресії і силового тиску;

– міжнародного тероризму.

Розв'язання проблем світового співтовариства залежатиме від політики на міжнародній арені як окремих держав, так і міжнародних організацій. Саме тому міжнародні відносини значною мірою визначають

стан сучасного світу. Їх пріоритети зумовлені необхідністю вирішення спільних проблем, які стоять перед людством, та національними інтересами їх суб'єктів.

Отже, сучасний світ перебуває в перехідному, досить суперечливому періоді, коли тенденція до утвердження нового порядку, безпеки і мирного розвитку країн наштовхується на протидію тенденції до застосування силових засобів у політиці й відносинах з іншими державами. Прагнення людства до самозбереження повинно сприяти остаточній перемозі першої тенденції, гармонізувати політичне мислення світового співтовариства з новими реаліями.

В умовах діалектичних змін міждержавного та світового порядку ці прагнення людства мають потужну мотивацію, яка генерується об'єктивними умовами [8, с.281].

«Багатополярність, глобалізація та взаємозалежність визначають слабкість сучасного світу» [9, с.476], і тому слід пам'ятати, що будь-яка помилковість чи навіть неточність при визначенні відповідних пріоритетів держави можуть мати вкрай негативні для неї наслідки.

Список використаної літератури

1. **Косолапов Н.** Теория международных отношений: предмет анализа и предмет теории / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – №11. – С.47–57.
2. **Цыганков П. А.** Теория международных отношений / П. А. Цыганков. – М. : Гардарика, 2002. – 590 с.
3. **Перепелиця Г.** Теоретичні аспекти міждержавних відносин [Електронний ресурс] / Г. Перепелиця // Політика і час. – 2002. – №4. – Режим доступу: http://lib.mdpu.org.ua/e-book/politologiya/eBook/modul_2/tema18.htm
4. **Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 роки):** підруч. / Л. Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський та ін. – К. : Либідь, 2001. – 624 с.
5. **Гальчинський А. С.** Помаранчева революція і нова влада / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2005. – 368 с.
6. **Бжезинский Зб.** Великая шахматная доска / Зб. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 1999. – 256 с.
7. **Грищенко К.** Поза межами шахівниці: прагматичний порядок денний української зовнішньої політики [Електронний ресурс] / К. Грищенко // Дзеркало тижня. – №27 (807). – 17липня – 6 серпня 2010 р. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/60748>
8. **Суліма Є. М.** Глобалістика: підруч. / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв. – К. : Вища школа, 2010. – 544 с.
9. **Табачник Д. В.** Мир без Украины? / Д. В. Табачник. – Харьков : Фолио, 2009. – 540 с.

Артьомов І. В. Сучасні концепції міжнародних відносин

У статті проаналізовано основні теоретичні концепції міжнародних відносин. Охарактеризована система і структура сучасних міжнародних відносин. Виділено основні групи їх класифікацій. Автор акцентує увагу на позитивних і негативних тенденціях сучасних

міжнародних відносин. Окрема увага приділяється місцю України у процесі формування концепцій міжнародних відносин, зокрема виходячи з того, що вона лежить на перехресті різновекторних геополітичних інтересів у безпосередній зоні суперечливого стратегічного трикутника «США – ЄС – Росія».

Ключові слова: міжнародні відносини, типологія, багатополарна система міжнародних відносин, геополітика, світовий порядок.

Артёмов И. В. Современные концепции международных отношений

В статье проанализированы основные теоретические концепции международных отношений. Охарактеризованы система и структура современных международных отношений. Выделены основные группы их классификаций. Автор акцентирует внимание на положительных и отрицательных тенденциях современных международных отношений. Отдельное внимание уделяется месту Украины в процессе формирования концепций международных отношений, в частности, исходя из того, что она расположена на перекрестке разновекторных геополитических интересов в непосредственной зоне противоречивого стратегического треугольника «США – ЕС – Россия».

Ключевые слова: международные отношения, типология, многополярная система международных отношений, геополитика, мировой порядок.

Artyomov I. Modern concepts of international relations

Basic theoretical concepts of International relations are analyzed in the article. The system and structure of International relations are characterized. Main groups of its classifications are highlighted. The author emphasized the attention on the positive and negative trends of modern International relations. Particular attention is paid to the role of Ukraine in the process of formation of International relations concepts, especially on the strength of the fact that it is situated at the crossing of diverse geopolitical interests in the immediate area of controversial strategic triangle «U.S. – EU – Russia».

Key words: international relations, typology, multipolar system of international relations, geopolitics, world order.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2011 р.

Прийнято до друку 27.01.2012 р.